

واکاوی الزامات اجرایی سیاست‌های کلی علم و فناوری
ابلاغ شده توسط رهبر معظم انقلاب
اسماعیل کلانتری^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۷

چکیده:

پیشرفت علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران، به ویژه در دو دهه اخیر، که به اذعان نمایه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، جهشی چشم‌گیر داشته، بدون شک مرهون رویکرد حمایت‌گرایانه رهبر معظم انقلاب از این حوزه بوده است. لیکن چالش‌هایی به ویژه در اجرای سیاست‌های کلی وجود دارد که حل آن‌ها می‌تواند بر شتاب و سرعت پیشرفت علم و فناوری در کشور منجر شود. هدف این پژوهش تبیین الزامات اجرایی سیاست‌های کلی علم و فناوری ابلاغ شده توسط رهبر معظم انقلاب است. بدین منظور برای تبیین الزامات اجرایی از چارچوب خسروی و طاهری (۱۴۰۲) استفاده شده است. بر این اساس ماتریس «سیاست‌های کلی علم و فناوری- الزامات اجرایی»، به عنوان چارچوب نظری این پژوهش تشکیل شد. سپس نمونه‌ای از خبرگان موضوع به روش هدفمند انتخاب و به کمک آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون فریدمن، با استفاده از نرم افزار اسپس پی اس اس، الزامات اجرایی سیاست‌های کلی علم و فناوری احصا شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد بیشترین چالش اجرایی در بین سیاست‌های کلی علم و فناوری، در سیاست «بهینه‌سازی عملکرد و نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و شکوفایی علمی» وجود دارد. همچنین شناسایی و تدوین الزامات اجرایی برای «اجرا پذیر کردن سیاست‌های کلی علم و فناوری»، با تأکید بر فراهم کردن بستر و زمینه پیاپی سیاست‌ها، از منظر صاحب‌نظران در اولویت نخست الزامات اجرایی قرار دارد. این پژوهش می‌تواند چراغ راهی فراروی سیاست‌گذاران و مجریان سیاست‌های علم و فناوری، به منظور افزایش اثربخشی و کارایی سیاست‌ها مهیا کند.

واژگان اصلی: رهبر معظم انقلاب؛ سیاست علم و فناوری؛ الزامات اجرایی؛ سیاست‌های کلی علم و فناوری؛ جمهوری اسلامی ایران.

^۱ . استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز. شیراز، ایران.

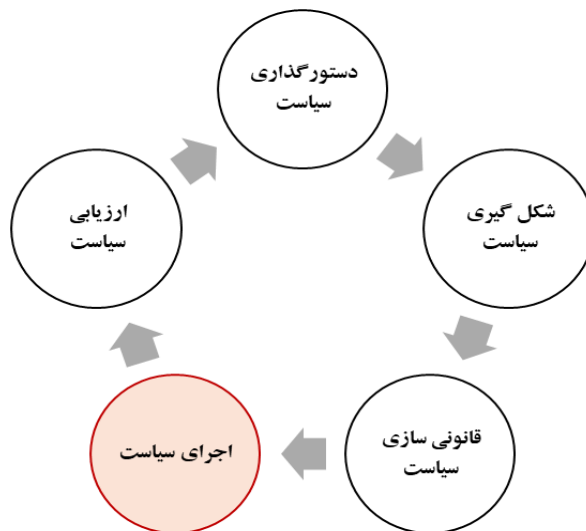
۱. مقدمه

هر الگوی حکمرانی بر اساس روشی بنا شده که در آن حدود و ثغور حکمرانی به طور کامل تعریف شده است. سیاست‌گذاری در نظام‌های سیاسی همواره در جهت تحقق بخشیدن به اهداف دولت‌ها و ملت‌ها تعریف می‌شود. در این میان نقش رهبران در جامعه، نقش هدایت‌کنندگی است و در مسیر آن سیاست‌گذاری یک کشور را ترسیم می‌کنند. بر این مبنا حوزه سیاست‌گذاری نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران در تحقق اهداف خود برای تعالی جامعه اسلامی از راهبردها و اسناد بالادستی، که یکی از آنها اندیشه‌های مقام معظم رهبری است، پیروی می‌کند (علویان و موسوی، ۱۳۹۸). یکی از مهم‌ترین اسنادی که اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب را تبیین می‌کند، سیاست‌های کلی ابلاغی از سوی ایشان در حوزه‌های مختلف است. طبق اصل ۱۱۰ قانون اساسی «تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران» پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام از وظایف مقام معظم رهبری شمرده شده است. در واقع یکی از مهم‌ترین وظایف مجمع تشخیص مصلحت نظام ارائه مشاوره به رهبری در تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران است. اولین سیاست‌های کلی در سال ۱۳۷۲ در حوزه برنامه پنج ساله دوم ابلاغ شده است. پس از آن تا سال ۱۴۰۲، در مجموع ۵۶ بسته تحت عنوان سیاست‌های کلی از طرف رهبر معظم انقلاب ابلاغ شده است (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۴۰۲).

پس از گذشت سه دهه از تأسیس نهاد سیاست‌های کلی نظام، مباحث علمی درباره مسائل ناظر بر این نهاد مهم همچنان در جریان است. با گذشت زمان و موضع‌گیری نهادهای اساسی نسبت به این سیاست‌ها، رویه‌ای نسبتاً روشن در این زمینه شکل گرفته است و بر این اساس تقریباً تردیدی درباره جایگاه سیاست‌های کلی نظام در هرم سلسله مراتب به عنوان هنجاری ذیل

قانون اساسی و فراتر از قوانین عادی وجود ندارد (طحان ظریف و بکشلو، ۱۴۰۰). از جمله سیاست‌های کلی علم و فناوری در سال ۱۳۹۳ به عنوان چهل و هشتمین بسته سیاست‌های کلی ابلاغ گردید (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۴۰۲). به رغم ابلاغ سیاست‌های کلی علم و فناوری، برخی از صاحب‌نظران بر این باورند که ضعف و فقدان الزامات اجرایی، تحقق بسیاری از سیاست‌های کلی، از جمله سیاست‌های کلی علم و فناوری را با اشکال روبرو کرده است (شورای نگهبان، ۱۳۹۲).

در ادبیات سیاست‌گذاری عمومی نیز، پیاده‌سازی و اجرای سیاست، یکی از مراحل اصلی سیاست‌گذاری به شمار می‌رود. اندرسون (۲۰۱۱) در مفهوم‌سازی سیاست‌گذاری به مثابه یک چرخه، پس از مراحل دستورگذاری، شکل‌گیری سیاست و قانونی‌سازی سیاست، مرحله اجرا و پیاده‌سازی سیاست را نام می‌برد و در نهایت با طی مرحله ارزیابی سیاست، چرخه سیاست-گذاری عمومی را تکمیل می‌کند. شکل ۱ این موضوع را به خوبی نشان می‌دهد.

شکل ۱. جایگاه اجرا و پیاده‌سازی سیاست در چرخه سیاست‌گذاری عمومی (Anderson, 2011)

بدین ترتیب شناسایی، احصا و تبیین موانع تحقق سیاست‌های کلی نظام به عنوان رؤوس اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب، با تأکید بر حوزه علم و فناوری، یک خلأ جدی در فضای علمی و پژوهشی است. بدین منظور در این پژوهش، پژوهشگر به دنبال تبیین الزامات اجرایی تحقق اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب در سیاست‌گذاری علم و فناوری است. بدین منظور ابتدا به مرور ادبیات سیاست‌های کلی و به ویژه سیاست‌های کلی علم و فناوری پرداخته می‌شود. در ادامه الزامات اجرای سیاست‌های کلی، با تأکید بر دستیابی به چارچوبی نظری برای این پژوهش، تبیین می‌شود. سپس تعدادی از پژوهش‌هایی که به بررسی الزامات اجرایی شدن سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند، مرور می‌شود. پس از مرور ادبیات نظری و تجربی، روش‌شناسی پژوهش تبیین و یافته‌های پژوهش ارائه می‌شود. در نهایت خاتمه‌بخش این پژوهش ارائه نتایج و دلالت‌های سیاستی پژوهش و بحث تطبیقی با نتایج سایر پژوهش‌ها است.

۲. مبانی نظری و مرور پیشینه

۲-۱. از سیاست‌های کلی تا سیاست‌های کلی علم و فناوری

از آنجا که در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، مجمع تشخیص مصلحت نظام وظیفه مشورت به رهبر معظم انقلاب، در تهیه و تدوین سیاست‌های کلی نظام را بر عهده دارد، در مصوبه‌ای، در تاریخ ۱۳ دی‌ماه ۱۳۷۶ هجری شمسی، به تعریف «سیاست‌های کلی نظام» و بیان ویژگی‌های آن پرداخته است که به نظر می‌رسد می‌توان آن را مهم‌ترین سند رسمی درباره سیاست‌های کلان در کشور دانست (ابوالحسنی، ۱۳۹۵). بدین ترتیب سیاست‌های کلی برای تحقق آرمان‌ها و اهداف، پس از مجموعه آرمان‌ها قرار می‌گیرند و حاوی اصولی هستند که آرمان‌ها را به مفاهیم اجرایی نزدیک می‌کنند. «سیاست‌های کلی» سیاست‌هایی هستند که درون

نظام عمل می‌کنند، اعم از قوای سه‌گانه، نیروهای مسلح، صدا و سیما و همچنین نیروهایی که درون جامعه فعالیت دارند که شامل سیاست‌های کلی «بخشی» و «فرابخشی» می‌شوند (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۸).

سیاست‌های کلی در میانه «آرمان‌ها» و «سیاست‌های اجرایی» قرار می‌گیرد. از یک سو به آرمان‌ها و هدف نیل به آن‌ها نظر دارد و از سوی دیگر راهکارها و جنبه‌های اجرایی را مورد نظر قرار می‌دهد. در تدوین سیاست‌های کلی باید موارد ذیل رعایت شوند (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۸): در مقایسه با بیان‌های آرمانی، جنبه تفصیلی و تشریحی‌شان بیشتر باشد؛ بازتاب صحیح و عملی ارزش‌ها باشند؛ نه تنها دولت، بلکه عامه مردم و کلیه نیروهای فعال جامعه را مد نظر داشته باشند؛ نیروهای جامعه و آرمان‌ها آن‌ها را هماهنگ و منسجم کنند و میان اجزای نظام تقارب کافی (پیوند) برقرار سازند؛ راهنمای عملی و معیار باید‌ها و نبایدهای تعیین اولویت‌ها را عرضه کنند؛ اصول کلی تخصیص و توزیع منابع و امکانات کشور را با توجه به اولویت‌ها بیان نمایند؛ اجرای آن‌ها سیمای عمومی و کلی نظام را در زمینه‌های مختلف از جمله موقعیت ایران و ایرانی در جهان، امنیت در جامعه، معنویت، عدالت و برخورداری مردم از مواهب و نعمات موجود در ایران در مقاطع تاریخی مختلف ترسیم کند. بدین ترتیب سیاست‌های کلی باید دارای ویژگی‌هایی باشند تا بتوانند راهنمای سیاست‌های اجرایی قرار گیرند (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۸): پایداری، آینده‌نگری، واقع‌بینی، فراگیر بودن، توجه به اهداف بخشی و فرابخشی دیگر، بیانگر ویژگی‌های اصلی و اساسی نظام.

در سال ۱۳۹۳ رهبر معظم انقلاب در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی سیاست‌های کلی علم و فناوری را که پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام تعیین شده است، ابلاغ کردند. سیاست‌های کلی علم و فناوری که در ۶ بند و ۳۴ جزء به رؤسای قوای سه‌گانه و

رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ شده، عبارت است از (خامنه‌ای، ۱۳۹۳):

الف. جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان با تأکید بر:

الف-۱. تولید علم و توسعه نوآوری و نظریه پردازی؛

الف-۲. ارتقای جایگاه جهانی کشور در علم و فناوری و تبدیل ایران به قطب علمی و فناوری جهان اسلام؛

الف-۳. توسعه علوم پایه و تحقیقات بنیادی؛

الف-۴. تحول و ارتقای علوم انسانی به ویژه تعمیق شناخت معارف دینی و مبانی انقلاب اسلامی با: تقویت جایگاه و منزلت این علوم، جذب افراد مستعد و با انگیزه، اصلاح و بازنگری در متون، برنامه‌ها و روش‌های آموزشی و ارتقای کمی و کیفی مراکز و فعالیت‌های پژوهشی مربوط؛

الف-۵. دستیابی به علوم و فناوری‌های پیشرفته با سیاستگذاری و برنامه ریزی ویژه؛

ب. بهینه سازی عملکرد و ساختار نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و شکوفایی علمی با تأکید بر:

ب-۱. مدیریت دانش و پژوهش و انسجام بخشی در سیاستگذاری، برنامه ریزی و نظارت راهبردی در حوزه علم و فناوری و ارتقای مستمر شاخص‌ها و روزآمدسازی نقشه جامع علمی کشور با توجه به تحولات علمی و فنی در منطقه و جهان؛

ب-۲. اصلاح نظام پذیرش دانشجو و توجه ویژه به استعداد و علاقه‌مندی دانشجویان در انتخاب رشته تحصیلی و افزایش ورود دانشجویان به دوره‌های تحصیلات تکمیلی؛

ب-۳. ساماندهی و تقویت نظام های نظارت، ارزیابی، اعتبارسنجی و رتبه بندی در حوزه‌های علم و فناوری؛

ب-۴. ساماندهی نظام ملی آمار و اطلاعات علمی، پژوهشی و فناوری جامع و کارآمد؛

- ب-۵. حمایت از تأسیس و توسعه شهرک‌ها و پارک‌های علم و فناوری؛
- ب-۶. توزیع عادلانه فرصت‌ها و امکانات تحصیل و تحقیق در آموزش عالی در سراسر کشور؛
- ب-۷. شناسایی نخبگان، پرورش استعدادهای درخشان و حفظ و جذب سرمایه‌های انسانی؛
- ب-۸. افزایش بودجه تحقیق و پژوهش به حداقل ۴٪ تولید ناخالص داخلی تا پایان سال ۱۴۰۴ با تأکید بر مصرف بهینه منابع و ارتقاء بهره‌وری؛
- ج. حاکمیت مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی با تأکید بر:
- ج-۱. اهتمام به نظام تعلیم و تربیت اسلامی و اصل پرورش در کنار آموزش و پژوهش و ارتقای سلامت روحی و معنوی دانش پژوهان و آگاهی‌ها و نشاط سیاسی آنان؛
- ج-۲. تربیت اساتید و دانشجویان مؤمن به اسلام، برخوردار از مکارم اخلاقی، عامل به احکام اسلامی، متعهد به انقلاب اسلامی و علاقمند به اعتلای کشور؛
- ج-۳. حفظ موازین اسلامی و ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی در استفاده از علم و فناوری؛
- د. تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری:
- د-۱. تقویت و گسترش گفتمان تولید علم و جنبش نرم‌افزاری در کشور؛
- د-۲. ارتقای روحیه نشاط، امید، خودباوری، نوآوری نظام‌مند، شجاعت علمی و کار جمعی و وجدان کاری؛
- د-۳. تشکیل کرسی‌های نظریه پردازی و تقویت فرهنگ کسب و کار دانش‌بنیان و تبادل آرا و تضارب افکار، آزاداندیشی علمی؛
- د-۴. ارتقای منزلت و بهبود معیشت استادان، محققان و دانش پژوهان و اشتغال دانش آموختگان؛
- د-۵. احیای تاریخ علمی و فرهنگی مسلمانان و ایران و الگوسازی از مفاخر و چهره‌های موفق

عرصه علم و فناوری؛

د-۶. گسترش حمایت‌های هدفمند مادی و معنوی از نخبگان و نوآوران و فعالیت‌های عرصه علم و فناوری؛

ه. ایجاد تحول در ارتباط میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخش‌ها با تأکید بر:

ه-۱. افزایش سهم علم و فناوری در اقتصاد و درآمد ملی، ازدیاد توان ملی و ارتقاء کارآمدی؛

ه-۲. حمایت مادی و معنوی از فرآیند تبدیل ایده به محصول و افزایش سهم تولید محصولات و خدمات مبتنی بر دانش پیشرفته و فناوری داخلی در تولید ناخالص داخلی با هدف دستیابی به سهم ۵۰ درصد؛

ه-۳. تحکیم و تعمیق پیوند حوزه و دانشگاه و تقویت همکاری‌های مستمر راهبردی؛

ه-۴. تنظیم رابطه متقابل تحصیل با اشتغال و متناسب سازی سطوح و رشته‌های تحصیلی با نقشه جامع علمی کشور و نیازهای تولید و اشتغال؛

ه-۵. تعیین اولویت‌ها در آموزش و پژوهش با توجه به مزیت‌ها، ظرفیت‌ها و نیازهای کشور و الزامات نیل به جایگاه اول علمی و فناوری در منطقه؛

ه-۶. حمایت از مالکیت فکری و معنوی و تکمیل زیرساخت‌ها و قوانین و مقررات مربوط؛

ه-۷. افزایش نقش و مشارکت بخش‌های غیردولتی در حوزه علم و فناوری و ارتقای سهم وقف و امور خیریه در این حوزه؛

ه-۸. توسعه و تقویت شبکه‌های ارتباطات ملی و فراملی میان دانشگاه‌ها، مراکز علمی، دانشمندان و پژوهشگران و بنگاه‌های توسعه فناوری و نوآوری داخلی و خارجی و گسترش همکاری‌ها در سطوح دولتی و نهادهای مردمی با اولویت کشورهای اسلامی؛

و. گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام بخش در حوزه علم و فناوری با سایر

کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به ویژه جهان اسلام همراه با تحکیم استقلال کشور، با تأکید بر:

و-۱. توسعه صنایع و خدمات مبتنی بر علوم و فناوری‌های جدید و حمایت از تولید و صادرات محصولات دانش بنیان و متکی بر فناوری‌های بومی به ویژه در حوزه های دارای مزیت و ظرفیت، با اصلاح امر واردات و صادرات کشور؛

و-۲. اهتمام بر انتقال فناوری و کسب دانش طراحی و ساخت برای تولید محصولات در داخل کشور با استفاده از ظرفیت بازار ملی در مصرف کالاهای وارداتی؛

و-۳. استفاده از ظرفیت‌های علمی و فنی ایرانیان مقیم خارج و جذب متخصصان و محققان برجسته سایر کشورها به ویژه کشورهای اسلامی حسب نیاز؛

و-۴. تبدیل ایران به مرکز ثبت مقالات علمی و جذب نتایج پژوهش‌های محققان، نخبگان علمی و نوآوران سایر کشورها بویژه جهان اسلام.

۲-۲. الزامات اجرایی سیاست‌های کلی

یکی از چالش‌های اساسی در نظام سیاست‌گذاری ایران، همانند سایر کشورها، ضعف در اجرا و پیاده‌سازی سیاست‌های کلی است. گزارش‌های گوناگون که توسط نهادهای نظارتی منتشر شده نشان می‌دهد سیاست‌های کلی ابلاغی توسط رهبر معظم انقلاب یا اجرا نشده یا به صورت ناقص پیاده‌سازی شده است. حتی در پاره‌ای از موارد مسیر و هدف سیاست به اشتباه طی شده و همواره در تبدیل این سیاست‌ها به سیاست‌های خردتر و برنامه‌های اجرایی چالش‌هایی وجود دارد (خسروی و طاهری، ۱۴۰۲). به طور مکرر اتفاق افتاده که مصوباتی که خلاف سیاست‌های کلی به تصویب رسیده اما مجمع تشخیص مصلحت نظام هیچ اظهار نظری درباره آن نکرده است (شورای نگهبان، ۱۳۹۲). همچنین در گزارشی که توسط مجمع تشخیص

مصلح نظام منتشر شده اذعان گردیده که با وجود گذشت بیش از ۱۵ سال از ابلاغ سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی و ۱۲ سال از ابلاغ قانون اجرای این سیاست‌ها، هنوز آثار اجرای ابعاد مختلف این سیاست به ویژه در محورهایی مانند توانمندسازی بخش خصوصی و مردمی کردن اقتصاد که مورد تأکید مقام معظم رهبری بوده است، محسوس نیست (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۹).

علاوه بر موارد یادشده، مصاحبه‌های انجام شده توسط بسیاری از مسئولان نظام به ویژه اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام به عنوان بازوی مشورتی رهبر معظم انقلاب در زمینه تدوین سیاست‌های کلی، نیز مؤید ضعف در اجرا و پیاده‌سازی این سیاست‌ها است. از منظر سیاست‌گذاری، پیاده‌سازی سیاست‌های کلی به سه دلیل ممکن است با ضعف یا فقدان توفیق روبرو شود (خسروی و طاهری، ۱۴۰۲؛ لشکرپلوکی، ۱۳۹۸):

الف. ضعف در اجرای کردن سیاست‌ها

بدین معنی که سیاست‌ها به درستی اجرایی نشوند یعنی به زبان قوانین و مقررات و برنامه‌ها و اهداف یا سیاست‌های جزئی‌تر ترجمه نشوند. مهم‌ترین مؤلفه‌های ضعف در اجرایی کردن سیاست‌ها عبارت است از:

الف-۱. خلأ قانونی و بروز ابهام در مفهوم محتوایی سیاست‌های کلی برای تعیین مرز مشخص با سیاست‌های اجرایی؛

الف-۲. خلأ قانونی برای ترجمه و تبدیل سیاست‌های کلی فرابخشی توسط دستگاه‌ها و مدیران فرابخشی؛

الف-۳. خلأ قانونی جهت ایجاد سازوکار مناسب برای گره خوردن سیاست‌های کلی نظام با بودجه؛

الف-۴. خلأ قانونی برای جلوگیری از خیلی کلی شدن و یا خیلی جزئی شدن سیاست‌های کلی نظام؛

الف-۵. خلأ قانونی برای مشارکت کامل مجریان، نخبگان اجرایی، اساتید دانشگاه و عامه مردم در اجرایی کردن سیاست‌های کلی نظام؛

الف-۶. خلأ قانونی برای تعیین نسبت و جلوگیری از تداخل اهداف شعار کلی سال با سیاست‌های کلی نظام؛

الف-۷. خلأ قانونی برای ایجاد رویکرد بخشی و فرابخشی سیاست‌های کلی نظام در مسئولین، دستگاه‌ها و سازمان‌ها؛

الف-۸. خلأ قانونی برای ایجاد عزم جدی رئیس جمهور و هیئت دولت.

ب. ضعف در اجراپذیر کردن سیاست‌ها

بدین معنی که سیاست‌ها به درستی اجراپذیر نشوند یعنی با ظرف اجرای سیاست‌ها هماهنگ و متناسب‌سازی نشوند. مهم‌ترین مؤلفه‌های ضعف در اجراپذیر کردن سیاست‌ها عبارت است از:

ب-۱. خلأ قانونی برای پویایی قانون بودجه سالانه کشور متناسب با سیاست‌های کلی نظام؛

ب-۲. خلأ قانونی برای رفع تعارض منافع افراد و دستگاه‌ها با اهداف سیاست‌های کلی نظام؛

ب-۳. خلأ قانونی برای تعیین نسبت و جلوگیری از تداخل اهداف شعار سال با سیاست‌های کلی نظام؛

ب-۴. خلأ قانونی برای توجه هم‌زمان به اجراپذیری، هنگام اجراپذیری سیاست‌های کلی نظام؛

ب-۵. خلأ قانونی در توجه به اولویت‌های بخش خصوصی هنگام اجراپذیری سیاست‌های کلی نظام؛

ج. ضعف در اجرای سیاست‌ها

بدین معنی که سیاست‌ها به درستی اجرا نشوند یعنی به تغییرات و تحولات و ظرفیت‌های لازم حین اجرا توجه کافی معطوف نشود. مهم‌ترین مؤلفه‌های ضعف در اجرای سیاست‌ها عبارت است از:

ج-۱. خلأ قانونی برای ایجاد سازوکاری جهت تجدیدنظر در سیاست‌های کلی نظام حین اجرا؛

ج-۲. خلأ قانونی تبدیل سیاست‌های کلی نظام به قانون حین اجرا؛

ج-۳. خلأ قانونی برای مشارکت کامل مجریان، نخبگان اجرایی، اساتید دانشگاه و عامه مردم؛

ج-۴. خلأ قانونی برای تعیین نسبت و جلوگیری از تداخل اهداف شعار سال با سیاست‌های کلی نظام نظام حین اجرا؛

ج-۵. خلأ قانونی جهت ایجاد سازوکار ارزیابی و حلقه بازخوردی برای سیاست‌های کلی نظام؛

ج-۶. خلأ قانونی جهت ایجاد سازوکاری برای توجه به اولویت‌های بخش خصوصی هنگام اجرای سیاست‌ها؛

ج-۷. خلأ قانونی جهت ایجاد سازوکاری برای ارزیابی و اطمینان از انجام درست اجرایی و اجرا پذیری، قبل از اجرای سیاست‌های کلی نظام.

۲-۳. مرور پیشینه

مرور منابع اطلاعات علمی حاکی از فقدان پژوهشی درخور درباره الزامات اجرایی تحقق اندیشه‌های مقام معظم رهبری در سیاست‌گذاری علم و فناوری است. لیکن خسروی و طاهری (۱۴۰۲) بر این باورند بیشترین علل اجرایی نشدن سیاست‌ها، بیشتر از آنکه مربوط به تدوین آن باشد، مربوط به فقدان توجه به مسائل پیاده‌سازی و اجرای آن است. لذا می‌توان چنین بیان کرد که پیاده‌سازی درست یک سیاست متوسط، بسیار ثمربخش‌تر از سیاستی عالی با پیاده‌سازی متوسط است. از مهم‌ترین و اساسی‌ترین علل به وجود آمدن مسائل و موانع مربوط به پیاده‌سازی، خلأ قانونی و فقدان توجه به بعد حقوقی، قانونی و مقرراتی برای الزام‌آور کردن این سیاست‌ها است. از منظر این پژوهشگران الزامات اجرایی پیاده‌سازی سیاست‌های کلی نظام در سه دسته کلی موانع اجرایی کردن، موانع اجرا پذیر کردن و موانع درست اجرا کردن قابل دسته‌بندی است.

ارسطو و همکاران (۱۴۰۲) بیان می‌کنند پذیرش جایگاه سیاست‌های کلی نظام به عنوان یک قاعده حقوقی الزام‌آور و دارای ضمانت اجرا که فروتر از قانون اساسی و فراتر از قوانین و

مقررات است، باید بیش از وضعیت موجود مورد اعتنا و حُسن اجرا از سوی مسئولان و نهادهای کشور به ویژه قوای سه‌گانه باشد. علل گوناگونی به منظور بررسی ضعف حسن اجرای سیاست‌های کلی قابل تصور است، لیکن بدون تردید از مهم‌ترین این علل، ضعف چاره‌اندیشی درست و به موقع نظام سیاسی کشور برای طراحی مجموعه‌ای منسجم و کارآمد از انواع ضمانت‌های اجرایی سیاست‌ها با هدف مواجهه با عدم رعایت سیاست‌ها در فرایند کلی مدیریت کشور است. بررسی انواع ضمانت‌های اجرایی نشان از ابرتر ماندن موضوع در مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ و مسامحه و حتی کم‌کاری مجمع تشخیص مصلحت نظام، به رغم تأکیدات مکرر رهبر معظم انقلاب، دارد. لذا ارسطا و همکاران (۱۴۰۲) در این پژوهش تلاش کرده‌اند که ضمانت‌های اجرایی‌ای را در شأن هر یک از قوای سه‌گانه مقننه، اجرائیه و قضائیه پیشنهاد کنند.

جهانگیر و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با موضوع الزامات اجرایی اقتصاد مقاومتی بیان می‌کنند این الزامات در مرحله قانون‌گذاری با توجه به ظرفیت‌های قانون اساسی و سیاست‌های کلی اصل ۴۴، می‌تواند کارآمدی لازم را جهت عدم اجرای سلیقه‌ای قوانین، بستن منافذ قانون دررو، رانت، فساد و تبعیض داشته باشد که با شفافیت، انسجام، انعطاف‌پذیری و تنقیح قوانین با راهبرد الزامات موصوف، از جمله نظارت و نظام‌مندی با عنصر شفافیت و به دور از تبعیض، هماهنگی و یکپارچگی با دارا بودن تقنین در انسجام، اصلاح و بازنگری با توجه به مقتضیات کشور با انعطاف‌پذیری و نیز عدم موازی‌کاری، انباشت و تنقیح قوانین، برای هر یک از نهادهای حاکمیتی، اهمیت پیدا می‌کند. فرهنگ‌سازی در سطوح عمومی و استفاده از تجربیات موفق و بومی‌سازی آنها در کنار عزم ملی بین مردم و مسئولین، نیز می‌تواند در ظهور و بروز آن اثرگذار باشد.

بر اساس یافته‌های پژوهش باقری و همکاران (۱۴۰۰) از آنجا که پیاده‌سازی و اجرای کارآمد

سیاست‌های کلی در قبال تدوین درست و هدف‌گذاری مناسب این سیاست‌ها معنا پیدا می‌کند، لذا برای اطمینان از تحقق اهداف و دستاوردهای مذکور، نظارت و کنترل راهبردی از نقطه تدوین ضرورت می‌یابد. بدین منظور در نظر گرفتن و تعریف تمهیدات و بسترهای پیش‌نگرانه حائز اهمیت است. باقری و همکاران (۱۴۰۰) تمهیدات کنترلی و نظارتی تدوین سیاست‌های کلی را تمرکز بر دو محور کلیدی ویژگی‌های مطلوب و ملاحظات بیان می‌کنند:

- در مرحله تدوین سیاست‌های کلی نظام، بُعد ویژگی‌های مطلوب کنترلی و نظارتی ۱۵ مؤلفه انسجام، آرمان‌گرایی واقع‌بینانه، انعطاف‌پذیری، انطباق‌پذیری، فراگیر، جامع و مانع، آینده‌نگر، پایدار، مقبولیت و مشروعیت، صریح و شفاف، بومی، علمی و متقن، هم-راستایی عمودی و افقی، اجراپذیر، و قابلیت ارزیابی را شامل می‌شود.

- در بُعد ملاحظات کنترلی و نظارتی مرحله تدوین سیاست‌های کلی نظام، ۴ مؤلفه تدوین مشارکتی، هماهنگی و یکپارچگی، بازنگری متناسب و پیش‌بینی تمهیدات اجرایی دارای اهمیت است. مشارکت دادن ذی‌حقان و ذی‌نفعان و بهره‌گرفتن از نظرات آنها، صاحب‌نظران، مجریان و جامعه هدف در فرایند تدوین سیاست‌های کلی که درک واقع‌بینانه‌ای از محیط اجرا داشته باشند، هماهنگی عمودی و افقی سیاست‌ها و بازیگران، پیش‌بینی تمهیدات اجرایی و دوره بازنگری و اصلاح از جمله ملاحظات کنترلی و نظارتی هستند.

ز منظر باقری و همکاران (۱۴۰۰) لحاظ کردن توأمان این ویژگی‌ها و ملاحظات از جانب کارشناسان و خبرگان سیاست‌سازی در کمیته‌ها و کمیسیون‌های اصلی که نوعی عهده‌دار سیاست‌پژوهی نیز هستند، در مرحله آماده‌سازی سیاست‌های کلی در مجمع تشخیص مصلحت نظام و پیش از ابلاغ سیاست‌های کلی توسط رهبر معظم انقلاب به تدوین و تدبیر هوشمندانه‌تر آنها منجر خواهد شد.

۳. روش پژوهش

هدف این پژوهش تبیین الزامات اجرایی تحقق اندیشه‌های مقام معظم رهبری در سیاست‌گذاری علم و فناوری است. این پژوهش یک پژوهش کاربردی و کمی است. بدین منظور برای تبیین اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب در سیاست‌گذاری علم و فناوری، سیاست‌های کلی علم و فناوری ابلاغی معظم له (خامنه‌ای، ۱۳۹۳) ملاک قرار گرفت. همچنین برای تبیین الزامات اجرایی از چارچوب لشکر بلوکی (۱۳۹۸) و خسروی و طاهری (۱۴۰۲) استفاده شد. بر این اساس الزامات اجرایی در پیاده‌سازی و اجرای سیاست‌های کلی نظام در سه سطح ۱- موانع اجرایی کردن؛ ۲- موانع اجرا پذیر کردن؛ ۳- موانع اجرا کردن قابل تشریح است. بدین ترتیب ماتریس سیاست‌های کلی علم و فناوری- الزامات اجرایی مطابق شکل ۲ بر ساخت می‌شود.

الزامات اجرایی			شاخص‌های خالهای اجرایی در اجرا	سیاست‌های کلی علم و فناوری
ج. اجرا کردن	ب. اجرا پذیر کردن	الف. اجرایی کردن		
			بندهای سیاست‌های کلی علم و فناوری	
			الف. جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان	
			ب. بهینه‌سازی عملکرد و ساختار نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و شکوفایی علمی	
			ج. حاکمیت مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی	
			د. تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری	
			ه. ایجاد تحول در ارباب میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخش‌ها	
			و. گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به ویژه جهان اسلامی همراه با تحکیم استقلال کشور	

شکل ۲. ماتریس سیاست‌های کلی علم و فناوری - الزامات اجرایی (محقق ساخته)

منظور اعتبارسنجی یافته‌ها از مقایسه نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های پیشین استفاده می‌شود.

۴. یافته‌ها

جدول ۱. یافته‌های تحلیل آزمون تی تک نمونه‌ای را نشان می‌دهد.

جدول ۱. مقادیر معنی داری در آزمون تی تک نمونه‌ای برای ماتریس سیاست‌های کلی علم و فناوری- الزامات اجرایی (محقق ساخته)

الزامات اجرایی			شاخص‌های خأهای اجرایی در اجرا	سیاست‌های کلی علم و فناوری
الف. اجرایی کردن	ب. اجرا پذیر کردن	ج. اجرا کردن		
۰.۰۹۴	۰.۰۲۳	۰.۰۰۶	بندهای سیاست‌های کلی علم و فناوری	
۰.۰۰۶	۰.۰۰۵	۰.۰۰۵	الف. جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان	
۰.۰۳۲	۰.۰۵۳	۰.۰۲۰	ب. بهینه‌سازی عملکرد و ساختار نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و شکوفایی علمی	
۰.۰۳۵	۰.۰۵۷	۰.۰۳۵	ج. حاکمیت مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی	
۰.۰۵۳	۰.۰۵۳	۰.۰۵۳	د. تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری	
۰.۰۱۰	۰.۰۳۸	۰.۰۳۵	ه. ایجاد تحول در ارتباط میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخش‌ها	
			و. گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به ویژه جهان اسلامی همراه با تحکیم استقلال کشور	

جدول ۱. مقادیر معنی داری در آزمون تی تک نمونه‌ای برای ماتریس سیاست‌های کلی علم

و فناوری- الزامات اجرایی (محقق ساخته)

در این شکل، خانه‌هایی از ماتریس که مقادیر معنی داری در آنها کمتر از ۰.۰۵۰ است (به رنگ سبز نشان داده شده‌اند)، نشان‌دهنده الزامات اجرایی‌ای است که در سیاست‌های کلی علم و فناوری به خلأ جدی مبتلا هستند. همچنین خانه‌هایی از ماتریس که مقادیر معنی داری در آنها بیشتر از ۰.۰۵۰ است (به رنگ نارنجی نشان داده شده‌اند)، نشان‌دهنده الزامات اجرایی‌ای است

که در سیاست‌های کلی علم و فناوری دارای خلأ جدی نیستند. به عنوان مثال در سیاست کلی نخست، جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان، در منظر اجرایی کردن، خلأ جدی حاکم نیست؛ لیکن از منظر اجرا پذیر کردن و اجرا کردن، خلأ جدی مشاهده می‌شود.

برای احصای میزان خلأ در هر سیاست کلی علم و فناوری و هر الزام اجرایی، از آزمون فریدمن استفاده می‌شود. مقادیر رتبه میانگین برای هر سیاست و هر الزام به ترتیب در جدول‌های ۲ و ۳ محاسبه شده است.

جدول ۲. مقادیر رتبه میانگین برای هر کدام از سیاست‌های کلی علم و فناوری به ترتیب نزولی (محقق ساخته)

اولویت	متن سیاست کلی علم و فناوری	مقدار رتبه میانگین
۱	ب. بهینه‌سازی عملکرد و ساختار نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و شکوفایی علمی	۴.۶۷
۲	الف. جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان	۴.۱۷
۳	ه. ایجاد تحول در ارتباط میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخش‌ها	۴.۰۰
۴	د. تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری	۲.۸۳
۵	و. گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به ویژه جهان اسلامی همراه با تحکیم استقلال کشور	۲.۶۷
۶	ج. حاکمیت مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی	۲.۶۷

بدین ترتیب همان طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود، بر اساس نظریات خبرگان، بیشترین

شکل ۳. نمودار میله‌ای برای میزان خلأ در الزام اجرایی برای هر بند سیاست‌های کلی علم و فناوری (محقق ساخته)

در جدول ۳ مقادیر آماره رتبه میانگین برای هر الزام اجرایی محاسبه شده است.

جدول ۳. مقادیر آماره رتبه میانگین برای هر کدام از الزامات اجرایی برای پیاده‌سازی

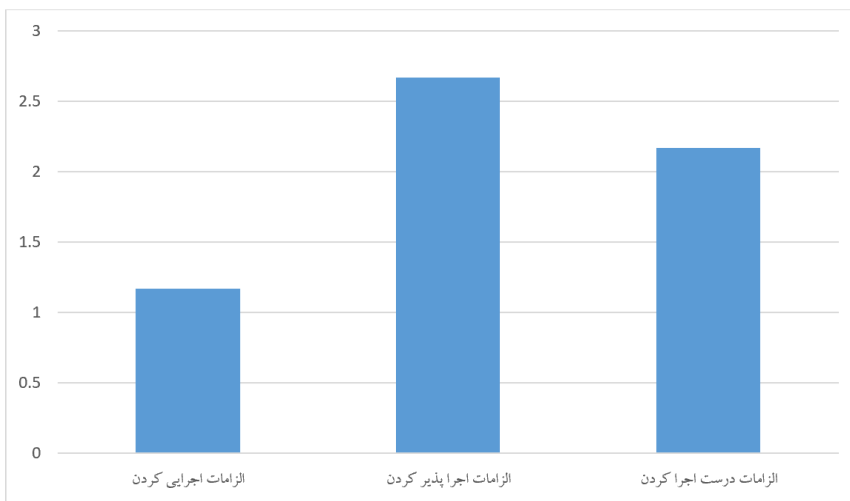
سیاست‌های کلی علم و فناوری به ترتیب نزولی (محقق ساخته)

اولویت	متن الزام اجرایی	مقدار رتبه میانگین
۱	ب. الزامات اجرا پذیر کردن	۲.۶۷
۲	ج. الزامات درست اجرا کردن	۲.۱۷
۳	الف. الزامات اجرایی کردن	۱.۱۷

بدین ترتیب احصا و تدوین الزامات برای اجرا پذیر کردن سیاست‌های کلی علم و فناوری، با

تأکید بر فراهم کردن بستر و زمینه پیاده‌سازی سیاست‌ها، از منظر صاحب‌نظران در اولویت

نخست الزامات اجرایی قرار دارد. پس از آن الزامات درست اجرا کردن و نهایتاً الزامات اجرایی کردن در مراتب دوم و سوم از اهمیت است. به منظور درک بصری بهتر، نمودار میله‌ای مطابق شکل ۴ نیز میزان خلأ را به تفکیک هر الزام اجرایی برای پیاده‌سازی سیاست‌های کلی علم و فناوری نشان می‌دهد.

شکل ۴. نمودار میله‌ای برای میزان خلأ در هر الزام اجرایی برای پیاده‌سازی سیاست‌های کلی علم و فناوری (محقق ساخته)

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد الزامات اجرایی تحقق اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب در حوزه سیاست‌گذاری علم و فناوری شناسایی، تبیین و اولویت‌بندی شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد سیاست‌های کلی علم و فناوری که مستلزم تدبیر در این زمینه است به ترتیب اولویت عبارتند از: ۱- بهینه‌سازی عملکرد و نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف چشم‌انداز و شکوفایی علمی؛ ۲- جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و

فناوری در جهان؛ ۳- ایجاد تحول در ارتباط میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخش‌ها؛ ۴- تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری؛ ۵- گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به ویژه جهان اسلام همراه با تحکیم استقلال کشور؛ ۶- حاکمیت مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی. اولویت نخست در یافته‌ها به نوعی بر اصلاح ساختار نظام سیاست‌گذاری علم و فناوری تأکید می‌کند. یافته‌های سایر پژوهشگران نیز بر این مهم تأکید می‌کند. به عنوان مثال پژوهش‌های کلانتری و همکاران (۲۰۲۲)، کلانتری و همکاران (۲۰۲۱)، آنکتاد (۲۰۱۶)، ریاحی (۱۳۹۸) و وحیدی منفرد و علی احمدی (۱۳۹۶) بر ضعف و اشکالات ساختاری نظام سیاست‌گذاری علم و فناوری و راه‌کارهایی به منظور بهبود آن متمرکز هستند. بدین ترتیب انتظار می‌رود نهادهای سیاست‌گذار اولاً از طریق اجراپذیر کردن سیاست‌ها به معنی «فراهم کردن بستر مناسب» و «برطرف کردن موانع در زمینه‌ها» به مدیریت اثربخش و کارای دانش و پژوهش، انسجام بخشی به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی راهبردی، اهتمام به نظارت راهبردی، اصلاح نظام پذیرش دانشجو، ارتقای نظام‌های علم‌سنجی و فناوری‌سنجی، ساماندهی نظام ملی آمار علم و فناوری، حمایت از پارک‌های علم و فناوری و مراکز رشد و نوآوری، توزیع عادلانه امکانات آموزشی و پژوهشی، پرورش استعدادها درخشان و افزایش بودجه تحقیق و توسعه اقدام کنند.

ثانیاً لازم است نهادهای نظارتی به ویژه بازوهای نظارت و ارزیابی در نهادهای سیاست‌گذار با ارزیابی‌های پیش از اجرا، حین اجرا و پس از اجرا، بر حسن اجرای سیاست‌های کلی علم و فناوری، نظارت جامع و مانع کنند. کلانتری و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی که با هدف

ارزیابی حسن اجرای سیاست‌های کلان و راهبردی علم و فناوری در ایران انجام داده‌اند، بیان می‌کنند عملکرد شبکه سیاستی علم و فناوری ایران، مبتنی بر آرای خبرگان، در قریب به ۴۴ درصد نسبت به تکالیف اسناد سیاستی انحراف دارد. بدین معنی که در مأموریت‌های سیاستی تعدادی از نهادهای شبکه سیاستی علم و فناوری ایران، تفاوت‌های معنادار بین آنچه در اسناد سیاستی ذکر شده و آنچه در عمل انجام می‌شود، وجود دارد. لذا یکی از نتایج این پژوهش، تبیین ضرورت شکل‌گیری الزامات اجرایی در ساحت «درست اجرا کردن» سیاست‌ها است.

ثالثاً تحقق الزامات اجرایی کردن به معنی تبدیل سیاست‌های کلی و کلان به سیاست‌های جزئی و خرد، و به نوعی تدوین قوانین، مقررات، رویه‌ها و فرایندها، هم‌راستا با سیاست‌های کلی، امری ضروری است. ضعف در این مسئله یا ناشی از ضعف در قانون‌گذاری‌های جزئی و یا ناشی از ضعف در هم‌راستایی عمودی در سیاست‌گذاری است. دانایی فرد و ولی اصل (۱۳۹۷) با اذعان به این موضوع، دومین عامل در ارتقای کیفیت سیاست‌گذاری عمومی در ایران را طراحی نظام انسجام عمودی و افقی در سیاست‌گذاری معرفی می‌کند. لذا یکی از دلالت‌های سیاستی این پژوهش، ورود جدی نهادهای نظارتی به نظارت بر انسجام عمودی و افقی سیاست‌های علم و فناوری است.

یکی از دلالت‌های جدی این پژوهش، اولویت فراهم کردن «بستر و زمینه اجرای سیاست‌ها» نسبت به سایر الزامات است. بدین معنی که مبتنی بر آرای خبرگان، استقرار الزامات اجرایی به منظور مهیا کردن بافتار اجرای سیاست‌های علم و فناوری، نخستین اولویت در تحقق اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب در سیاست‌گذاری علم و فناوری است. بسترسازی علاوه بر تسهیل تحقق سیاست بهینه‌سازی عملکرد و ساختار نظام آموزشی و پژوهشی کشور (که پیشتر به آن اشاره شد)، بر تحقق سایر سیاست‌های کلی علم و فناوری اثرگذار است: جهاد مستمر علمی و

کسب مرجعیت علمی و فناوری؛ ایجاد تحول در ارتباط میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخش‌ها؛ تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری؛ گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها؛ و حاکمیت مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی.

در یک رویکرد کلان‌نگر و توسعه‌یافته، یکی از راهبردهای تحقق الزامات اجرا پذیر کردن سیاست‌های کلی علم و فناوری، فراهم کردن زمینه شکل‌گیری زیست‌بوم علم، فناوری و نوآوری در کشور است. برای تحقق این امر عوامل متعددی اثرگذار است. مهم‌ترین عوامل برای شکل‌گیری زیست بوم علم، فناوری و نوآوری و طبعاً تحقق الزامات اجرا پذیر کردن سیاست‌های کلی علم و فناوری عبارتند از (رضایی و همکاران، ۱۴۰۰): ۱- فرهنگ نوآوری؛ ۲- توسعه و زیرساخت نوآوری؛ ۳- شبکه‌سازی؛ ۴- فرایندهای نوآوری؛ ۵- نیروی انسانی و ۶- سیاست‌ها و راهبردها.

فهرست منابع:

- ابوالحسنی، محسن (۱۳۹۵). آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی: بررسی مفهوم «سیاست‌های کلی نظام»، ناظر علمی: علی بهادری جهرمی، پژوهشکده شورای نگهبان، دفتر مطالعات نظام‌سازی اسلامی.
- ارسطا، محمد جواد، حبیب نژاد، سید احمد، گودرزی، احمد (۱۴۰۲). الزامات حقوقی ضمانت اجرای سیاست‌های کلی نظام، مطالعات حقوق عمومی، ۵۳(۲): ۸۱۲-۸۲۹.
- باقری، علی، فرزین، میثم، امینی، سید جواد (۱۴۰۰). الزامات و ملاحظات نظارتی و کنترلی در مرحلهٔ تدوین سیاست‌های کلی نظام، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۹(۲): ۲۵۰-۲۷۱.
- پژوهشکده شورای نگهبان (۱۳۹۹). الزامات تحقق سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری مبتنی بر ظرفیت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- جهانگیر، کیامرث، رستمی، ولی، تاری، بهالدین (۱۳۹۹). الزامات حقوقی اقتصاد مقاومتی در مرحلهٔ قانون‌گذاری با تأکید بر اصل ۴۴ قانون اساسی، مطالعات حقوق عمومی، ۵۰(۴): ۱۳۰۷-۱۳۲۹.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳). سیاست‌های کلی علم و فناوری.
- خسروی، حمید، طاهری، علی (۱۴۰۲). الزامات حقوقی پیاده‌سازی سیاست‌های کلی نظام ابلاغی مقام معظم رهبری، فصلنامهٔ محیط‌شناسی راهبردی جمهوری اسلامی ایران، ۷(۱): ۳۹-۷۰.
- دانایی فرد، حسن، ولی اصل، جواد (۱۳۹۷). سازوکارهای ارتقای کیفیت سیاست‌گذاری عمومی در ایران، دولت پژوهی، ۴(۱۶): ۱۰۹-۱۴۳.
- رضایی، سید جواد، شفقت، ابوطالب، عابدی، رضا (۱۴۰۰). سنجش شاخص‌های زیست بوم نوآوری در مؤسسات آموزشی- پژوهشی دفاعی، مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۵(۱۹): ۱۹۹-۲۲۲.
- ریاحی، پریسا (۱۳۹۸). هم‌افزایی نهادی؛ شرط لازم برای بلوغ نظام نوآوری ایران، سیاست علم و فناوری، ۱۱(۳): ۱-۳.
- شورای نگهبان (۱۳۹۲). نامهٔ شمارهٔ ۹۲/۳۰/۵۳۲۲ مورخ ۹۲/۱۱/۳۰ شورای نگهبان به مقام معظم رهبری.
- طحان ظریف، هادی، بکشلو، رضا (۱۴۰۰). مرجع صالح در نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی

نظام، وحدت یا تعدد؟، مطالعات حقوق عمومی، ۵۱(۱): ۶۱-۷۹.

علویان، مرتضی، موسوی، سید صالح (۱۳۹۸). مؤلفه‌های سیاست‌گذاری نظام اسلامی بر مبنای اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری، معرفت، ۲۸(۸): ۵۵-۶۴.

کلانتری، اسماعیل، منتظر، غلامعلی، قاضی نوری، سید سپهر (۱۴۰۰). ارزیابی حسن اجرای سیاست‌های راهبردی و کلان علم و فناوری در ایران مبتنی بر رویکرد شبکه‌سیاستی، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۹(۴): ۷۱۲-۷۴۴.

لشکربلوکی، مجتبی (۱۳۹۸). جاری سازی استراتژی، تهران: آریانا قلم.

مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۴۰۲). سیاست‌های کلی نظام.

مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۹۹). گزارش مجمع تشخیص مصلحت نظام درباره سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی.

مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۸). مجموعه مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام (کلیات، سوابق و عملکرد)، تهران: دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، اداره کل ارتباطات.

وحیدی منفرد، امین، علی احمدی، علیرضا (۱۳۹۶). نگاهی نهادی ملی در نظام علم و فناوری ایران با استفاده از مدل سیستمی مدل سیستم مانا جهت تحقق اهداف بالادستی، پژوهش‌های مدیریت در ایران، ۲۱(۴).

- Anderson, J.E. (2011). *Public Policymaking*: Cengage Learning.
- Kalantari, E., Montazer, G., Ghazinoory, S. (2022). Modeling the characteristics of collaborative science and technology policy network, *Technology Analysis & Strategic Management*, DOI: 10.1080/09537325.2021.1908537.
- Kalantari, E., Montazer, G., Ghazinoory, S. (2021). Mapping of a science and technology policy network based on social network analysis, *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 17(3), 115-147.
- UNCTAD (2016). *Science, technology and innovation policy review: The Islamic Republic of Iran*, New York and Geneva: United Nations Publications.